

ילד מחונן עם הפרעת קשב וריכוז: תיאור מקרה¹

תקציר

ילדים רבים בעלי תווית כפולה – של מחוננים ושל בעלי לקות למידה – נופלים "בין הכסאות". הם אינם מקבלים חינוך למחוננים, שכן, לקות הלמידה מונעת מהם לממש את הפוטנציאל הטמון בהם והם אף אינם מוכרים כמחוננים היות ובמבדקי המחוננות אינם משיגים את הציון המינימלי הנדרש כדי להיכלל בקבוצת המחוננים. מצד שני – בשל מחוננותם הם מגיעים להישגים, שאף אם אינם גבוהים דיים כפי שהיה צפוי על פי יכולותיהם הקוגניטיביות, הם מספיקים כדי להיחשב תלמידים בינוניים, רגילים. פעמים רבות הם מוגדרים כתלמידים עצלים, שאינם מגיעים להישגים שנראה "בבירור" שהם יכולים להגיע אליהם.

הילדים בעלי התיוג הכפול שאינם מוגדרים כמחוננים אף אינם מאובחנים, במקרים רבים, כבעלי לקות למידה. זאת מכיון שבשל האינטליגנציה הגבוהה שלהם הם משתמשים ב"מנגנון הפיצוי" בצורה אפקטיבית מאוד: ילדים מחוננים דיסלקטיים לומדים בעל פה פעמים רבות, את חומרי הלמידה, ומפגרים מאוד ברכישת יכולת הקריאה והכתיבה. ייתכן שהם "יקראו" את שיעורי הבית ממחברת ריקה, והמורה לא תבחין בכך. יש ויגיעו ל"הסדרים" שונים עם חבריהם. לדוגמה: הילד הדיסלקטי יעזור לחברו במטלות בחשבון, ואילו הילד ה"רגיל" יקרא עבור הדיסלקטי ואף יבצע במקומו את מטלות הכתיבה.

בעבודה זו נציג את בן, ילד מחונן לקוי למידה, שמערכת החינוך התקשתה מאוד בטיפול בו. בחלקה האחרון של העבודה נערוך רפלקציה שתכלול הצבעה על הכשלים שנעשו לאורך כל הדרך בטיפול ובתמיכה בבן, ונציע דרכים אלטרנטיביות שיביאו לידי מיצוי את יכולותיו הגבוהות מחד-גיסא ויעזרו לו להתגבר על לקותו מאידך-גיסא.

¹ תיאור המקרה מופיע ללא מראי המקום בנוסח זה. מראי המקום המלאים בנוסח המלא של הספר "מחוננים בפריפריה".

סיפורו של בן

בן: מחונן בקיבוץ

בן הוא נער בן 14, תלמיד כיתה ט בבית ספר תיכון אזורי, בן להורים גרושים. הוא נולד באחד מקיבוצי הערבה התיכונה שבדרום הארץ, והתגורר בו כל ימיו. כיליד קיבוץ בו בן מתגורר, חבריו הם חברי הילדות שלו, עמם גדל מבית התינוקות. החינוך הקיבוצי ושפע ההזדמנויות הניתנות בו איפשרו לבן חיים שלווים בחברה קטנה ובטוחה, חברה שבה ניתן לבחור בעיסוקים יצירתיים.

אולם, בקיבוץ אין להורים אותו חופש פעולה בכל הקשור לחינוך ילדיהם כמו בעיר, ומשפחה שאינה מרוצה מהחינוך הניתן לכל ילדי החברים תתקשה מאוד לשלוח את ילדה ללמוד במקום אחר. בבית הספר בו בן לומד קיים יוצא מן הכלל אחד: ילדים השייכים לחינוך המיוחד שאין כל דרך לשלבם בכיתה רגילה לומדים בבית הספר לחינוך מיוחד הנמצא באילת. אולם, לגבי ילדים מחוננים האופציה היחידה היא השתתפות בתכנית יום ההעשרה למחוננים בכיתות ד-ט באילת. על בית הספר וכל הצוות להבין, שהילד בעל התיג הכפול אינו רואה ב"התייחסות שווה לכל התלמידים" מטרה חינוכית מתגמלת עבורו, ואף לא עבור שאר התלמידים. דחיית אידיאל השוויון אינו נגרם בשל ההרגשה ש"אני טוב מהאחרים" או מרצון להשיג מעמד חברתי טוב משל הזולת בשל המחוננות. שורשו נעוץ בניסיון שצבר הילד או הנער: לעתים תכופות מדי הוא שומע את הסיסמא: "לכלול את כולם ולהתייחס באופן שווה לכולם", כאשר בבסיסה של סיסמה זו עומדת אי-היכולת ברמה המבנית, של רוב בתי הספר, לענות על הצרכים המורכבים, הרב-ממדיים של הנמצאים "מחוץ לנורמה". ילדים או נערים אלה מאיימים על האחרים, הצפויים, אלה ש"לא עושים בעיות" ובקיצור – ה"נורמליים". התמיכה הגורפת בשוויון כמטרה (למשל: בכל כיתה צריך שיהיה מחשב אחד לכל ארבעה תלמידים), או "כל תלמיד שמקבל שתי אזהרות על התנהגות גרועה יאלץ להישאר בהפסקה

בכיתה לאחר האזהרה השלישית") יכולה להביא לתוצאה שהטיפול יהיה לא הוגן במקרים לא מעטים.

תלמידים בעלי תיוג כפול, מחוננים ובעלי הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות, לא יהיו חלק מקולקטיב על בסיס אתני או כיתתי. לא צפוי שהם יפתחו ראייה עתידית לפיה בשלב כלשהו ישיגו "שוויון" עם עמיתיהם הנחשבים "נורמליים".

אף על פי כן, הורים לילדים בעלי תיוג כפול הלומדים בבית הספר חושבים, פעמים רבות, שעליהם להילחם עבור ילדיהם, אבל לא בעבור תכנית לימודים ההולמת את הילד, או למצער – על הגנת הילד מפני מורים בורים, חסרי אמונה, שאינם מאפשרים לילד לצמוח ואינם נותנים מקום ליכולותיו הגבוהות, כמו גם נגד בני גילו של ילדם שמתנכלים לו בכינוי גנאי (למשל: "התמהוני של הכיתה"). ההורים מוצאים את עצמם משתמשים בכינוי "מחונן בעל לקות למידה" כדי לנסות להשיג עבור ילדם שיתוף פעולה של המורים והתחשבות-מה של החברים לכיתה.

תלמידים אלה, שהם בעייתיים במיוחד בבית הספר, לא יזכו לעולם באי שוויון למחוננותם, ואף לא בציונים לשבח בשלהם. הם מאתגרים אותנו לא רק כנשואי האידיאל "לקבל את השונה", גם אם הוא הכי פחות צפוי, מופיע בצורה שהכי פחות נוחה לנו, אלא גם כמעוררים שאלות לגבי האידיאליזציה של מטרת השוויון. כאשר הצורך האמיתי הוא יתר צדק חברתי והוגנות לכל פרט, אין השוויון כשלעצמו מהווה מטרה ראויה דיה במערכת החינוך. כאשר כולם מקבלים בדיוק את אותו דבר יהיו רבים – רבים מדי – שלא יקבלו את המגיע להם, ולא יוכלו ליהנות מאשר הם מקבלים.

בן ומשפחתו

לבן שני אחאים: אחות ואח, שניהם מחוננים בעלי הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות. בדרך כלל היקרותן של הפרעות קשב וריכוז ומחוננות גם יחד באוכלוסיה אינה גבוהה, אבל מחקרים רבים הראו, שהפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות הם תורשתיים במידה רבה

(Joseph, 2006; Kent, et al., 2005; Stevenson et al., 2005; Weyandt, 2007).

לפיכך במשפחות רבות-יחסית יש יותר מילד אחד שהוא בעל תווית כפולה זו, עובדה

שמקשה מאוד על ההורים והילדים כאחד. הן אחיו והן אחותו של בן נשרו מבית הספר בגיל

16. לבן יש גם אח-למחצה בן 6, שנולד לאביו מאשתו השניה לאחר גירושי ההורים.

בעיני משפחתו, בן הוא ילד נחמד וחם. לדברי אביו: "הוא תמיד מחבק ומנשק אותנו, גם לפני

אנשים זרים". ניתן לראות זאת כחוסר בגרות, אבל ייתכן בהחלט שהיכולת להפגין בפומבי

את ההנאה מהצורך החזק הקיים בחיבה מהווה אינדיקטור לבשלות נפשית. בן אינו נרתע

מהפגנת רגשות בפומבי, התנהגות המאפיינת ילדים צעירים מחד-גיסא, אבל גם מבוגרים

ש"גיל הסתרת הרגשות" כבר מאחוריהם, מאידך-גיסא. נציין, שבחברות רבות מקובל עד

מאוד גם בקרב גברים להפגין רגשות חיבה בפומבי. למשל, בבית הכנסת הספרדי מקובל

לנשק – או למצער לחבק את העולה לתורה (למשל: בבתי הכנסת שבאלכסנדריה ובקהיר

שבמצרים (Anzarut-Turner, 2006; Weil, 2006), ולא רק ללחוץ את ידו, כפי שנהוג בבית

הכנסת האשכנזי, על פי המסורת האשכנזית המגבילה מגעים פומביים בכלל ובבית הכנסת

בפרט (Rube, & Kibel, 2004). כמו כן, התנהגות כזאת מאוד מקובלת בקרב בנות צעירות

ונערות מכיון שבן מקובל מאוד בקרב בנות, ונוטה לצאת עם נערות בוגרות ממנו, ניתן להניח

שהפגנת הרגשות בפומבי היא התנהגות ששכרה בצידה עבורו, ולכן לא פלא שהוא מתמיד

בה...

לאחר גירושי ההורים החליטו שני האחאים הגדולים לעבור לגור באילת עם אביהם, ואילו בן

נשאר עם אמו בקיבוץ. בסופי השבוע נהג לנסוע לאילת – לבלות עם אביו ואחיו.

אביו מתאר את בן במלים: "הוא הגבר בבית". ואכן, מאז הגירושין, שהשפיעו מאוד לרעה על

אמו שיש לה בעיות בתפקודה כאם, הוא למעשה "ילד הורי" הנחוש לעזור לאמו ולתמוך בה.

נוכל לראות ביחסו אל אמו מסמני המחוננות, שכן, הוא מפותח מאוד מבחינה רגשית,

מסוגל להבין מצבים מסובכים, כאלה שמרבית בני גילו אינם נתקלים בהם, הוא נשאר בבית

עם אמו כאשר הוא חש שאין זה לטובתה להישאר לבד; אכן – הוא ה"גבר בבית".

יכולותיו החברתיות ובשלותו הרגשית של בן

בן הוא נער נאה ומקובל מאוד על הבנות. הוא נוהג לצאת עם נערות בוגרות ממנו. לבן יכולות חברתיות טובות. להוכחת טיעון זה מספרת מורתו הפרטית, שהוא מצליח להתאים את התנהגותו בחברה למה שמצופה ממנו. לדבריה: "הוא קורא את המפה, הוא זיקית". היא מוסיפה ומספרת, ש"כאשר בן נמצא בחברת חנונים, הוא מתנהג כמוהם, וכאשר הוא נמצא בחברת ילדים בעלי בעיות חברתיות – הוא מתאים את התנהגותו לזו שלהם". ילדים מחונני זקוקים מאוד להתקבלות חברתית (Wright, & Leroux, 1997), כמו גם ילדים בעלי לקות למידה (Harter et al., 1998). ואמנם בן, שהוא מחונן ובעל לקות למידה גם יחד, זוכה בהתקבלות כזאת בשל יכולתו הטובה להתאים את עצמו לחברה בה הוא מבלה.

ככלל, ילדים בעלי הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות הם בעלי בשלות נמוכה מאשר היה צפוי על פי גילם הכרונולוגי (Rubia, 2007). ילדים מחוננים בשלים הרבה יותר מאשר בני גילם – תלוי בדרגת מחוננותם – מבחינת יכולותיהם האינטלקטואליים. ילדים שהם מחוננים ובעלי הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות סובלים מאוד מבחינה רגשית היות והפער שנוצר אצלם בין היכולות הרגשיות והחברתיות לבין אלו הקוגניטיביות הוא עצום. הם חסרי יכולת, ברוב המקרים, להביע את רגשותיהם, או – בעת הצורך – לרסנם, וזאת בשל היעדר בשלות רגשית. כתוצאה מכך פעמים רבות הם מתאימים את עצמם להתנהגות אותה הם רואים סביבם, התנהגות שנחשבת "קולית" על ידי בני גילם. התנהגות כזאת מחריפה בעיקר בגיל ההתבגרות, בה התנהגות חברתית "הולמת" היא המפתח העיקרי להערכה העצמית, לאהבה העצמית ולקבלה (Kaufmann, & Castellanos, 2000).

לדעתה של מורתו הפרטית, בן אחראי מאוד וזקוק למבוגר אחראי יציב שיעמוד לצידו, ידריך אותו וגם יעזור לו בלימודיו.

בן הוא נער רגיש ביותר. לעיתים קרובות הוא מפגין רמה גבוהה ביותר של התחשבות ומתנהג בעדינות מרבית כלפי הסובבים אתו. לדוגמה: כאשר בת כיתתו חלתה בסרטן ושערה נשר בעקבות הטיפולים הכימותרפיים, הוא גילח את ראשו ואחריו כל כיתתו עשתה כן.

תחומי המחוונות של בן

בן: מחונן דו-לשוני

לבן שתי "שפות אם": עברית ואנגלית, והוא שולט בשתייהן במידה שווה. בקרב ילדים בעלי יכולות גבוהות מצב של דו-לשוניות אינו פוגע בדרך כלל ברמת השליטה אף באחת מהשפות. המחקר בנושא זה מועט, והוא בעיקרו על ילדים ממוצא היספאני בארה"ב, שספרדית היא שפת אמם ואנגלית היא השפה שלמדו בגן ואחר בבית הספר. אולם, ההיסטוריה היהודית, בפרט של ילדים מכל רחבי אירופה, רצופה בתיאורים של ילדים שהיו דו-לשוניים ואף רב לשוניים והגיעו להישגים גבוהים ביותר בכל שטחי האמנות והמדע (Tropp, 1991; Vital, 1930; Winch, 1930; Waterman & Kosmin, 1986; 1999). ישנה אף תיאוריה הגורסת, שילד שהלבנים המעצבות את אישיותו נשענות על תרבויות רבות הוא בעל סיכויים טובים לפחות כמו זה שבא מתרבות אחת בלבד למצות את הכשרונות הטמונים בו (Landau, & David, 2005b).

בן לימד את עצמו לקרוא באנגלית בגיל צעיר מאוד. רמת הדיוק והשטף שלו בשפה זו יוצאת דופן. הצלחה זו מוכיחה שכאשר יש לבן מוטיבציה מספקת הוא מסוגל להשקיע מאמצים באופן יעיל ולהגיע להישגים גבוהים. כמו כן, ידיעת השפה האנגלית על בוריה הקנתה לבן עצמאות בכל הקשור לחיפוש ידע ותחומי עניין במחשב. ני תן להכליל ולהסיק, שאצל ילדים מחוננים בכלל הצורך בעצמאות רב, לפעמים יותר מאשר אצל ילדים רגילים, אבל כאשר המחונן הוא גם בעל לקות למידה הצורך שלו בעצמאות רב אף יותר, שכן, בשטחים רבים אין הוא מסוגל להגיע לעצמאות בקצב שהוא רוצה (Bisland, 2005).

בן אוהב לקרוא וקורא הרבה בעברית ובאנגלית. הקריאה היא תחום עיסוק מרכזי למחוננים רבים (Hébert, & McBee, 2007). אצל בן ניתן לראות את השפעת הקריאה המרובה בשימוש עשיר באוצר המלים של העברית והאנגלית כאחד, בלשון הדבורה ובלשון הכתובה.

בן ועיסוקיו המוזיקליים

תחום העיסוק השני של בן הוא המוזיקה. לא זו בלבד שהוא מאזין למוזיקה מסוגים שונים, עיסוק שהתחיל בו בגיל צעיר, הוא אף יוצר מוזיקה. חייו סובבים סביב המוזיקה הן בבית והן בבית הספר, שם הוא צמוד ל-MP3 הן כאשר הוא יושב בכיתה והן במקרים התדירים בהם הוא מתבקש לעזוב את הכיתה...

העיסוק במחשבים של בן

בן הוא "פריק של מחשבים". הוא מבלה את מרבית זמנו הפנוי ליד המחשב, ויש לו בלוג משלו. הטכנולוגיה הנוכחית מאפשרת לו קבלת תשובות מיידיות לשאלות המתעוררות אצלו, כמו גם תגובות מיידיות לאשר הוא כותב, ולכן הסיפוק שלו בעיסוקו זה הוא מיידית.

אולם, גם הבלוג, שהוא המקום היחיד שבו בן יכול להביע את רעיונותיו, "זכה" מטעם בית הספר לביקורת חריפה, בטיעון שבן מפרסם בו "סיסמאות שיש להיזהר מהן" והוא מפיץ בו "סיפורים מסוכנים".

העיסוק בספורט של בן

אהבתו של בן למשחק הכדורסל עוזרת לו להתקבלות חברתית. יש לו חברים רבים מבני קבוצת הגיל שלו אותם הם פוגש הן במשחקי הכדורסל והן כאשר הוא מחליט ללמוד בקבוצה. הוא משתמש היטב במנגנון הפיצוי המפותח מאוד אצל מחוננים בכלל ואצל מחוננים לקויי למידה בפרט (Olenchak, 1994; Schultz, 2000), ונעזר בחברים להשלמת חומרי הלימודים כדי להתגבר על היעדרויותיו התכופות מהכיתה. בתוספת לכדורסל בן עוסק גם בהתעמלות. שאיפתו היא לגבוה ולפתח את שריריו כדי שיוכל להיראות מבוגר וחסון. עם

זאת, בדבריו: "אני רוצה להיות גדול" יכולה להיות כוונה נוספת: שהוא כבר רוצה בעצמאות מלאה, לא לפחד לומר את אשר על לבו ולא להיות נתון למרותם של המורים שברוב המקרים לא מבינים ללב... לא ניתן גם להתעלם מהעובדה, שפעמים רבות ילדי משפחות שהתגרשו הראו רמה גבוהה מהמוצע של בגרות ועצמאות (Charles & Bryner, 2001) וחלקם אף התעצמו והתפתחו מבחינה רגשית (Bryner, 2001).

בן בבית הספר

גישתם של ילדים מחוננים נעשית, ברוב המקרים, שלילית יותר ככל שגילם עולה (Schneider et al., 1989). לפיכך, אם ילד מחונן לא זכה ליחס הולם בגן ובכיתות הנמוכות של בית הספר היסודי קשה יהיה מאוד לשנות את היחס שלו לכל מוסד הקשור ללימודים. כך, לדוגמה, ילדים מחוננים סקרנים מאוד, וכבר מגיל צעיר נוטים לשאול שאלות רבות (Bloom, 1982; Cox, 1977; Freeman, 1985; Lewis & Michalson, 1985; Louis &) (Lewis, 1992; Munger, 1990; Parkinson, 1990; Terman & Oden, 1951), עובדה המקשה, לא אחת, על הוריהם ומוריהם. ילדים מחוננים זקוקים לאתגרים לימודיים ברמתם, שאם לא כן – זרעי תת-ההישגיות כבר נזרעו, וקשה יהיה מאוד לעוקרם (Damiani, 2006;) (Rimm, 2003; Swiatek, 2007).

בשל העובדה, שאחיו ואחותו הגדולים מחוננים גם הם, אבחנו הוריו של בן את מחוננותו והן את המאפיינים של הפרעת הקשב והריכוז וההיפראקטיביות שלו מוקדם יחסית. בסביבות גיל 6.5, עם כניסתו לכיתה א, הוא נשלח לאבחון מקיף, אבחון שאישש הן את הנחת מחוננותו והן את זו בדבר הפרעה בה לקה.

הוריו של בן לא פיתחו ציפיות גבוהות מבית הספר. לאחר נ יסיונם עם שני ילדיהם הגדולים, ניסיון שלא היה חיובי. הם ידעו שבית הספר לא יתמוך בבנם, לא יספק את צרכיו הקוגניטיביים הגבוהים ואף לא יטפל באופן הולם בהפרעה שלו. לדברי האם: "אני כבר

מתורגלת. זה ילדי השלישי, עם אותן בעיות הלומד בבית ספר זה, ואני כבר יודעת למה לצפות ומה לעשות".

למרות העובדה שלבן יש "תווית רשמית", של "בעל הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות" מאז אובחן בהתחלת כיתה א, הוא מתייחס לעצמו כאל "בעל ADHD קל". בהיותו בבית הספר היסודי נטל ריטלין באופן קבוע במשך מספר שנים, אבל התנהגותו בכיתה לא היתה שקטה ומושמעת. בניסוי שערכו פלהם ועמיתים (Pelham et al., 1999) נמצא, שמבין הילדים שנטלו ריטלין כ- 25% לא הגיבו לו. על פי ריינולדס ופלטשר-ג'נזן (Reynolds, & Fletcher-Janzen, 2009), האפקטיביות של הריטלין יורדת עם התמשכות השימוש בו לאורך שנים ארוכות. לא ידוע האם אחד הגורמים לכך – או אולי שניהם – הביאו לכך, שכן נחשב לאורך השנים כילד עם הפרעת קשב וריכוז שלא איפשרה לו למידה סדירה והשתלבות מיטבית בכיתה. ייתכן בהחלט, שתרומה משמעות להתנהגות זו נעוצה במחוננותו. בן השתעמם בקלות רבה, תכונה שהיא ממאפייני המחוננות. תגובתו לשעמום היתה הפרעה בכיתה, התערבות מילולית, ויכוחים עם המורים וגם עשיית מעשי קונדס שהקשו מאוד על המורים ללמד. בכל שנות לימודיו של בן בבית הספר היסודי לא נערך בירור ממצה שיסביר את צורות ההתנהגות שלו שנתפסו כלא נורמטיביות, ולפיכך המסקנה היחידה שהוסקה – שכיום לא ניתן לדעת אם היה לה בסיס – היתה ש"הריטלין לא הועיל לו".

כשבן הגיע לחטיבת הביניים הוא החליט – בהסכמת הוריו שתמכו בו – להפסיק לקחת את הריטלין. לדבריו, "נמאס לי להרגיש כמו זומבי", הרגשה אותה הוא תלה בריטלין. ואכן, מהספרות המקצועית ידוע על תופעות לוואי לא מעטות של נטילת ריטלין, בייחוד לאורך תקופה ארוכה. פלהם ועמיתים (Pelham et al., 1999) ערכו מחקר משווה, שבו חקרו את 13 תופעות הלוואי של נטילת ריטלין או אדרל [Adderall]. מבין תופעות אלה, שבע קשורות להרגשה של "כמו זומבי: דאגה/חרדה, שעמום ועייפות, כאבי ראש, כאבי בטן, דמע, עצב ודיכאון, פרישה חברתית ואיבוד התיאבון. תופעה נוספת, בעיות בשינה, קשורה גם היא לתחושה של "להיות כמו זומבי". מאחר שאין בידינו תיאור מפורט מכל אותן שנות סבל

שעברו על בן, אין אנו יכולים לדעת מאילו תופעות לוואי סבל. אולם, מאחר שתופעות מסוימות פוגעות בעשרות אחוזים מנוטלי הריטלין לאורך זמן, כמו איבוד התיאבון הפוגע, לפי דעתם של יועצים, ב- 60% ומעלה מהילדים, יש להניח שכן אמנם סבל מאוד מתופעות אלו אם דיווח על כך.

יכול להיות שגירושי הוריו קשורים גם הם לסבלו של בן. פעמים רבות במהלך הגירושין ההורים לא פנויים רגשית לצרכים של הילדים, כפי שהראתה, לדוגמה, בירינגן (Biringen, 2004) או קילמן ועמיתות (Kilmann et al., 2006). יש והילדים נמנעים מלתת ביטוי לצרכים אלו, ויש – שהם מעלים את בעיותיהם בפני ההורים, אך מכיון שההורים עסוקים בבעיות שלהם אין הם מתפנים לילדיהם, והילדים לומדים במרוצת הזמן לא לצפות לטיפול בבעיותיהם. במקרה שלפנינו, לאור בגרותו הנפשית הטובה של בן, יש לשער שהוא נמנע מלהכביד על אמו בנושא זה.

תשובה חלקית לשאלה, "מדוע במשך כל שש שנות בית הספר היסודי לא נבדקו תלונותיו של בן" יכולה להיות ההשפעה הרבה שהיתה לגירושי הוריו עליו. הגירושין השפיעו על לימודיו, תופעה שאינה יוצאת דופן (Biringen, 2004). בן היה עסוק בכך מבחינה רגשית, והדבר לא הותיר אצלו מקום לכל נושא אחר. הוא החל להיכשל בלימודים ולפתח בעיות התנהגות חמורות. לא ניתנה לו תמיכה מערכתית כאשר למעשה בבית לא נשאר עבורו כל מקור תמיכה, והתנהגותו בבית הספר הפכה פאסיבית. הוא חדל להתעניין ב מתרחש ולא ראה עצמו חלק מהכיתה. תופעה זו יכולה לנבוע מסיבות רבות: עצם הגירושין הם אירוע שסוחט רגשית עד מאוד, ולאורך זמן. בנוסף, מאחר ששני האחים הגדולים עברו לגור עם האב נלקח מבן מקור תמיכה אפשרי נוסף. כמו כן, בעוד שבמרבית מקרי הגירושין הילדים נשארים בחזקת האם, ולכן הפרידה שלהם היא רק מהאב, הרי במקרה כזה בן חווה פרידה משלושה מתוך ארבעת האנשים היקרים לו ביותר. אם נוסיף לכך את העובדה, שייתכן מאוד שתופעות הלוואי של הריטלין, כמו אובדן תיאבון, אכילה לא מספקת, שינה בעייתית או דיכאון פעלו את פעולתם, ברורה למדי התנהגות ההימנעות שאיפיינה את בן בכל אותה עת.

שלא כמו שני אחיו שפרשו מבית הספר, בן מבין היטב את חשיבות סיום הלמודים בהצלחה. חרף זאת, בשנתיים האחרונות חלה החמרה רבה במצבו הלימודי. הוא נוטה לוונחנות – תכונה המאפיינת לא רק מחוננים אלא גם מתבגרים "רגילים" – ולא מוכן להפסיד בשום ויכוח עם מוריו. המורים, שאינם מוכנים למצב זה, מצאו את הפתרון ה"אידיאלי": הוצאתו מהכיתה... לא זו בלבד שאין הוא מקבל כל העשרה בהתאם לרמתו הקוגניטיבית הגבוהה הוא מוגדר כ"בעל תפקוד לקוי".

לבן מורה פרטית שאמורה לעזור לו להתקדם בחומר הלימודים. מורתו הפרטית של בן תיארה אותו כ"ילד שקשה מאוד להושיב אותו במקום. אין פלא בדבר שכן, כילד בעל הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות הוא חסר מנוח". נראה, שגם איתה לא היתה אינטראקציה בונה, כזו שתאפשר לו מקום להתפתח רגשית, לגדול עם יכולותיו, ולא להתבוסס שוב ושוב באי-הצלחותיו.

בן נחשב למרדן, ואין זה פלא: אחד ממאפייני המחוונות הוא חוסר קונפורמיות ואי-נכונות לקבל סמכות (Webb et al., 2009). כך, לדוגמה, בן סירב להשתתף ביום ההעשרה השבועי למחוננים אליו הזמן החל מכיתה ד. כמו כן, ישנם מספר נושאים בבית הספר שבו לא הסכים ללמוד. בנוסף – את המקצועות שבהם התקדם במיוחד בחומר סירב ללמוד בכיתה, ואף לשהות בה בעת שעמיתיו לומדים אותם, וזאת לדבריו: "כי אני משתעמם לשבת בכיתה שבה לומדים דברים שני כבר שולט בהם הרבה זמן". בן ספקן לגבי חוקים, מנהגים, ומסורות, ואינו מוכן לקבל שום דבר כנתון. הוא סולד בכל ליבו מחוסר צדק, מאי-הוגנות ומענישה קולקטיבית הנהוגה בכיתתו.

בן מעלה טיעונים שאם חושבים עליהם מעט הם עשויים בהחלט להתקבל על הדעת. אולם, הצורה שבה הוא מעלה אותם – באופן ישיר שלפעמים מתקבל כאגרסיבי, והזמן שהוא עושה זאת – בעיצומם של הלימודים בכיתה, ללא התחשבות בתכני השיעור, בחומר הנלמד ובשאר התלמידים שמשתדלים להבין את החומר גורמים לתגובות שליליות מכל המעורבים

במערכת. פעמים רבות מוריו אינם חשים שזה הזמן והמקום לחשוב על טיעוניו, והם הודפים אותם ללא כל התייחסות עניינית.

בשנת הלימודים הקודמת בן הביא שתייה חריפה לטיול השנתי, וכעונש נשלח בחזרה לביתו לפני תום הטיול. מעשהו זה מראה בבירור שבן מוכן לקחת סיכונים למען חבריו, ואף לשלם את המחיר הגבוה הכרוך בהיתפסות, כפי שאמנם אירע. ווב ועמיתיו (שם) אומרים, שהמחונן שאינו מוכן להתנהג באופן קונפורמי בילדותו משנה, פעמים רבות, את התנהגותו בגיל ההתבגרות, ובשל רצונו העז למצוא חן בעיני עמיתיו מסגל לעצמו התנהגות דומה לשלהם, וזאת למגינת לבם של הוריו שהיו מעדיפים שלא יאמץ התנהגויות שהם רואים כשליליות, כמו עישון ושתייה. ניתן לפרש מעשה זה בכך, שיכולת השיפוט של בן אינה מתקדמת כמו יכולותיו השכליות, מצב שנפוץ למדי בקרב מחוננים. אולם, ייתכן גם שרמת אי-האכפתיות של בן בכל הקשור במסכמות היא כה גבוהה, שמבחינתו מקובלות חברתית שווה כמעט כל סיכון של היתפסות וקבלת עונש חמור בעקבותיה.

ניתוח ומסקנות

בית הספר הוא המוסד העיקרי שמתייג ילדים כאשר הם יוצאי דופן בכל רכיב שהוא: הישגים, מגבלות או יכולות, במקום לעבור תהליך חשיבה מחדש במהלכו יטופל הילד בדיוק בהתאם לצרכיו ולא ישובץ מיידית במשבצת קיימת, גם כאשר אין היא מתאימה לו (Reynolds, 1992). לאחר ששיבוץ כזה נעשה קשה עד מאוד לעשות אבחון והערכה מחודשים.

כדי לנווט בהצלחה בים הסוער של מערכת החינוך, על התלמידים לעבור בהצלחה את כל "שומרי הסף" הנמצאים בה. על התלמיד בעל התווית הכפולה המשימה קשה הרבה יותר, שכן, אמות המידה של שומרי הסף נוקשות, והם אטומים, פעמים רבות, למצבים לא רגילים, שאינם מקובעים על פי הנהלים הקיימים. הילדים שפיתחו את ה"אני" שלהם, והם בעלי ביטחון עצמי איתן, מצליחים, פעמים רבות לצלוח את הקשיים שנערמים בדרכם במהלך הלימודים בבית הספר היסודי ללא נזקים קבועים. אולם, התלמידים, שהלחץ להתנהגות

קונפורמית, להיות "כמו כולם", המופעל הן על ידי בית הספר והן על ידי ההורים חזק מדי עבורם, עלולים למצוא את עצמם בחטיבת הביניים ללא רצון מספיק להצליח בלימודים. התשלום שהם מרגישים שנדרש לשם הצלחה זאת נראה להם גבוה מדי. רק תלמידים שהצליחו לשמור על דימוי עצמי גבוה, על ה"אני הפנימי" שלהם, וזאת על אף כל הלחצים יוכלו, עם הגיעם להמשך הלימודים, לעשות את הנדרש כדי להמשיך ללמוד במערכת שאינה מתאימה להם, שמנסה "לכופף" אותם, ושאינה מתגמלת אותם על הישגיהם ויכולותיהם אלא רק מענישה על כשלונותיהם ומחדליהם.

עמיתיהם של ילדים מחוננים עם הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות הם בעלי חשיבות עליונה להתפתחותם. הם זקוקים ליותר מ"סט" אחד של חברים, שכן, הפערים בין התפתחותם הרגשית והחברתית לבין זו הקוגניטיבית גדולים מאוד. הם זקוקים לחברים בעלי יכולות אינטלקטואליות דומות לשלהם, כדי להרוות את נפשותיהם הכמהות לידע, להרחבת האופקים, ללמידה רחבת היקף ועמוקה, עמם יוכלו גם לשחק במשחקים מתקדמים ומורכבים, בעלי חוקים וכללים מופשטים. אולם, בשל בעיותיהם בקריאת מצבים חברתיים, בניהול הזמן, בהבנת מטרות קבוצתיות הם זקוקים לחברים שרמת התפתחותם הרגשית והחברתית נמוכה מהממוצע בקרב שכבת הגיל שלהם, או לחברים צעירים יותר. רק עם ילדים כאלה הם יוכלו להתאמן בנושאים שבהם הם חלשים, ורק על ידי אימון יוכלו להתפתח. ללא חברים כאלה יעמיק הפער בין היכולות הקוגניטיביות והרגשיות, וכאשר לא נעשה כל מאמץ לגשר עליו עד לאחר גיל ההתבגרות קשה מאוד לתקן את המעוות, והמבוגר האינטליגנטי נשאר ילדותי, פאסיבי, וחד-ממדי, אדם המתקשה ביצירת קשרים חברתיים. כך, לדוגמה, ילד מחונן עשוי להבין מצוין את מהותה של ההוגנות במשחקים, אבל יתקשה להיות הוגן כאשר הוא משחק, ואם ייכשל או יפסיד מייד יטיל את האשם בזולת...

ההורים הם הראשונים היכולים להבחין במחוננות של ילדם (Silverman, 2009) וגם לחשוד בקיומה של לקות למידה אצל ילדם המחונן (Smutny, 2001). מאחר ששתי תוויות אלה הן תורשתיות במידה רבה, איתרע מזלו של בן, ילד שלישי במשפחה שבה שני האחאים שלפניו גם הם נולדו עם אותן שתי תגיות. במקרה שלו די ברור שההורים היו הראשונים להבחין הן

במחוננותו והן בהפרעה שלו. מספר מאפיינים של מחוננות ניכרו אצל בן כבר בילדות המוקדמת: אינטנסיביות, סקרנות, זיכרון יוצר דופן, חוש הומור מעולה, רגישות גבוהה לזולת ואוצר מלים גדול במיוחד.

עם זאת, חבל מאוד שעל אף המודעות הגבוהה והניסיון של ההורים לא נעשה יותר כדי לתמוך במחוננותו של בן כבר בגיל צעיר. יכול להיות שהדבר נובע מהחינוך הקיבוצי שאליו הוא משתייך – חינוך הדוגל בשוויון, ואולי מתייחס אל בעל היכולת הגבוהה במיוחד כשונה שיש להכפיפו לחוקי הסביבה ולטשטש את שונותו.

מון ועמיתותיה (Moon et al., 2001) השוו בין שלושה נערים מחוננים עם הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות, לבין שלושה מחו ננים ללא לקות, ושלושה – נערים רגילים מבחינת היכולות הקוגניטיביות, אך עם הפרעת קשב וריכוז והיפראקטיביות. הן מצאו, שלא זו בלבד שהמחוננות לא שימשה כהגנת-מה מפני הקשיים החברתיים והרגשיים שהיו קשורים להפרעת הקשב והריכוז וההיפראקטיביות, אלא היא אף החמירה אותם. ממצא זה עוזר להבין את העובדה, שבעוד שמרבית הילדים בעלי הפרעות קשב וריכוז מתמידים בלימודיהם, הרי אחיו ואחותו של בן נשרו מהלימודים. מצב זה בהחלט העמיד את לימודיו של בן בסיכון, שכן, בבית בו כבר קיימת היסטוריה משפחתית של נשירה, ובחברה שבה הנשירה מבית ספר נתפסת כלגיטימית – אף כי לא תדירה – בהחלט יש מקום לדאגה בקשר ללימודיו העתידיים של בן.

בן נמצא בסיטואציה מסובכת, שכן, בקיבוץ אין תכנית לימודים מיוחדת למחוננים, ואף אין הכשרה של המורים בבית ספרו ללמד מחוננים בכיתות הרגילות. לדברי מנהל בית הספר (שיחת טלפון מיום 26.7.2006), בין תלמידיו ישנם ילדים מחוננים ומצטיינים רבים שהם למעשה תת-הישגיים, כי נושא המצוינות כלל לא הודגש בבית הספר בעבר. בנוסף, בן הופרד למעשה מאביו, מאחיו ומאחותו, ובנוסף לכך הוא ממלא תפקיד של "ילד הורי" בבית אמו. אולם, מצב זה של נטילת יתר-אחריות אינו בהכרח לרועץ עבור ילדים שנאלצים להתמודד עם מצב כזה. ילדים בעלי בעיות רגשיות לא פתורות עלולים לרועע תחת עול

הטיפול או הדאגה למבוגרים שלמעשה היו צריכים לטפל בהם. ילדים בוגרים ויציבים נפשית שואבים מכך, לעיתים קרובות, תעצומות נפש ומממשים את היכולות הגבוהות הטמונות בהם תוך התבגרות נפשית מואצת בשל הנסיבות המיוחדות.

המלצות

- לבן נחוץ מנטור, מתוך הקיבוץ או מחוצה לו, מתוך המערכת החינוכית או איש מקצוע ברמה גבוהה, שישמש עבורו הן מקור להרחבת הידע בתחומים המעניינים אותו, והן עוגן רגשי בו יוכל לבטוח, אותו יוכל לשאול שאלות בתחומי החיים השונים עמם נאלץ כל מתבגר להתמודד, וגם בתחומי המחוננות ולקות הלמידה שמיוחדים לו. אדם כזה יוכל להוות משקל נגד הן להשפעות חברתיות שעלולות לסכן את לימודיו ואת בריאותו הנפשית והפיזית של בן, שרצונו להשתייך לחברת בני גילו גורם לו לעשות מעשים שבוודאי יצטער עליהם בעתיד, והן למערכת המשפחתית הלא-יציבה שבה הוא גדל.
- במקביל, יש לצוות לבן גורם טיפולי-רפואי שיבדוק את כל הקשור בלקות הלמידה שלו. למשל: לאחר הפסקה ארוכה של נטילת ריטלין יש לבדוק תרופות אחרות המצויות בשוק שיגדילו את הטווח הקשב והריכוז וימתנו את ההיפראקטיביות שלו.
- לחילופין, ניתן לראות אם ישנה אפשרות לעזור לבן בטיפול קוגניטיבי-דינמי או אחר, ולו לפחות לפני בחינות חשובות או לפני אירועים חשובים בחייו. ליווי כזה, לפחות עד הגיוס לצבא, יעזור לבן לסיים את בית הספר בהצלחה, להימנע ממעשים לא נורמטיביים שיסכנו את לימודיו ואת בריאותו ויעזרו לו לממש את הפוטנציאל הטמון בו.